

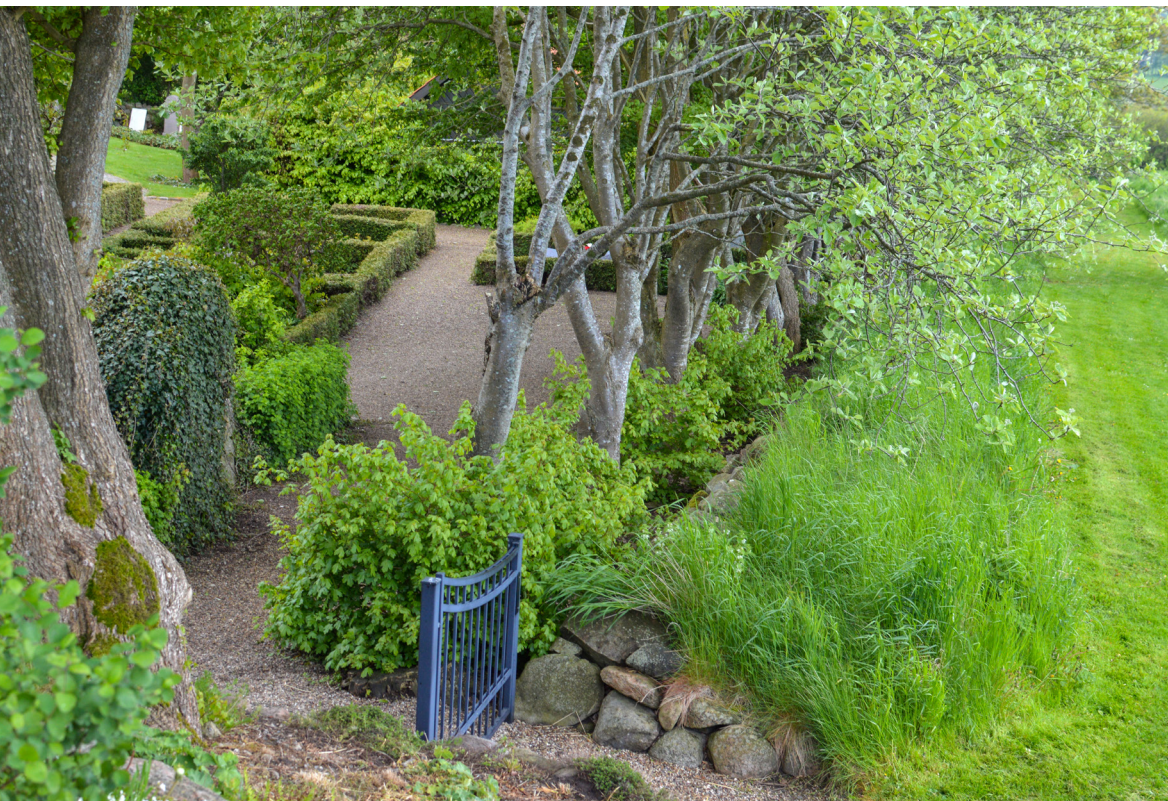
Kirkegårdenes drift og udvikling

Af Elisabeth Hess Thaysen

Forhenværende kirkegårdsleder

Højt græs, buske, træer og klatreplanter skaber en frodig helhed. Vining Kirkegård.
Foto: Preben Skaarup

Jeg er forhenværende kirkegårdsleder gennem 18 år og har en uddannelse med økonomi, ledelse og grøn drift. Jeg vidste straks i mit første job som kirkegårdsleder, at der her var tale om noget helt særligt. Kirkegårde, præstegårdshaver og kirkens ejendomme var for mig helt ny lærdom. Jeg måtte finde frem til de folk, der i årevis havde arbejdet med dette. Det lærte mig meget, men det lærte mig også, at jeg, hver eneste gang jeg foretog mig noget i de kirkelige anlæg, skulle tænke mig om en ekstra gang og igen konsultere dem, der ved mere end jeg.

Jeg ønsker med denne artikel at slå på tromme for, at vi ikke prøver at opfinde den dybe tallerken mere end én gang ved, at vi lærer af folk, der kom før os, læser gamle artikler om emnet, dykker ned i vores 1.000 år lange lokalhistorie. Jeg nærer et dybtfølt ønske om, at vi bruger "de forhåndenværende søms princip", og ikke lader os rive med af vor egen tids tendens til overdrevne forkromede løsninger. Jeg synes, at vi skal turde fordybe os, smøge ærmerne op og tage fat på *langtidsplanlægningen*.

Jeg vil, som den gartnerøkonom jeg er, ud i vore nuværende anlæg og finde de penge, der ligger gemt under perlesten og i nidkær ukrudtsbekæmpelse. Lad os finde disse penge, så vi ikke i spareiver hovedkulds begynder at smide kulturarv og gravminder ud. Vi står overfor endog meget store ændringer på vore kirkegårde, så vi bør gøre os meget umage for ikke at ødelægge for meget.

Ukrudtsbekæmpelse – hvorfor det?

Danmark er et *skovland*, og det betyder, at hver gang man afdækker et stykke jord, så gror det dag og nat for at dække sig til igen med vækster. Vi kender det fra nedlagte militærområder, at jorden springer stille og roligt i skov, når man lader den helt urørt længe nok. Der er lavet meget interessante studier af dette.¹

Traditionen med ukrudtsbekæmpelse af agerjord stammer fra Danmark som landbrugsland og indledtes allerede, da vi begyndte at rydde det første stykke skov for at opdyrke dette. Der har igennem alle disse århundreder været mange krummede rygge over dette arbejde, men i årene efter Anden Verdenskrig eksploderede brugen af kemiske ukrudtsmidler – de rene "vidundermidler", som passede godt med den for landbruget vigende arbejdskraft og de stærkt stigende lønninger op gennem 50'erne og 60'erne. Disse midler blev mere og mere avancerede og kunne både slå ukrudt og til sidst også ukrudtsfrø ihjel. Midlets handelsnavn var "Prefix" og blev i denne periode anvendt næsten overalt i offentlige anlæg og langs kilometervis af vore jernbanestrækninger. Denne kemi gjorde også sit indtog på mange af vore kirkegårde. Brugen af især Prefix, gjorde at man kunne passe en kirkegård med brug af f.eks. en lokal timelønnet landmand 12 timer pr uge mod 2 fuldtidsansatte i dag.

Bunddække med mælkebøtter – smukt alligevel!
Lysabild Kirkegård.
Foto: Elisabeth Thaysen 2019.

Vedligeholdelsen af bar jord og perlesten

Det var ganske givet i denne periode, at brugen af perlestensbelægning tog til i omfang. Jord, der tiltagende bliver sprøjtet for ukrudt, får et kedeligt og udpint udtryk. Perlestenene blev løsenet. De tiltagende store områder med *bar jord* og perlesten, der udvikledes i denne periode, skulle vise sig at blive meget omkostningstunge efter sprøjtecirkulæret i 1992, hvor det blev forbudt at anvende kemiske ukrudtsmidler i hele Folkekirken. Der skulle langt flere medhjælpertimer til for at klare sig uden kemi, når kirkegårdene havde så megen barjord. I løbet af få dage tittede de mange mælkebøtter op og distraherede den før så "jomfrueligt rene" overflade af perlesten. På billedet til venstre ses det med al tydelighed, at disse 10-20 velvoksne mælkebøtter, som gror lystigt i bunddækket af dværgmispel og storkenæb, ikke skæmmer så meget som de samme mælkebøtter ville have gjort i en belægning af *barjord* og perlesten. Det grønne klæder hinanden, og graveren kan vente til, der er tid til lige at håndluge, så arbejdspresset lettes.

Brugen af kemi ophørte, men de fleste kirkegårdsanlæg ændredes ikke nævneværdigt

Efter 1992 var manglen på ændringer i de kirkelige anlæg slående. I sprøjtefri havebrug anvender man jo bunddækkeplanter og gør alt for at minimere arealer med bar jord, og man bruger smalle slotsgrusgange frem for perlestengange. Så det er klart, at omvæltningen med udfasning af kemi fra den ene dag til den anden, manglen på ændringer i anlæggene sammenholdt med de mange klager over ukrudt betød, at udgifter til lønninger og ligeledes maskiner steg støt op gennem 1990'erne. Larmende maskiner blev også noget, der tog til i omfang, da disse skulle prøve at modsvare nogle af alle de mange lønningskroner.

Jeg mærkede på min egen krop i mit første job som medarbejdende kirkegårdsleder, hvordan det var at overtage en kirkegård fra 1993, hvor mandskabsnormeringen bar stærkt præg af, at min forgænger – takket være "Prefix" – havde klaret at holde det rent over hele linjen hele tiden.

Pasning af stendiger

Vore stendiger, der ligeledes dengang stadig bar præg af kemiens letkøbte ordentlighed gjorde, at vi mange steder i 1990'erne måtte rende livet af os med græstrimmer, græsslåmaskine og hakkejern. Men heldigvis er der sket meget siden, vi kæmpede med at overtage disse meget ordentlige kirkegårde. På billedet herunder, som er fra juni 2019, kan man glæde sig over at digerne igen mange steder får lov at leve.

Levende dige på Egen Kirkegård. Foto: Elisabeth Thaysen, 2019.

Store arealer med tætklippet græs på vore kirkegårde

Man skal dog ikke tage fejl: vedligeholdelsen af tætklippet græs er næsten lige så plejekrævende som bar jord – klipping hver uge og trimning af kanter, ligeledes skæring af græskanter, vertikalskæring, gødning og fjerne blade. Den eneste formildende omstændighed er, at græs som grønt element efter min mening er pænere og mere miljøvenligt end bar jord og de kridhvide perlesten. Kortklippet græs er dog i modsætning til langt græs ikke insektvenligt.

Tætklippet græs bruges i stor stil på vore kirkegårde – ja alle steder. Det er nemt at forholde sig til. Plæneklipperen er en forholdsvis ny opfindelse, som først vandt indpas i midten af 1900-tallet. Før det blev græsset slået med le. I mange hundrede år har vore kirkegårde ligget i græs og urter. Urter og

blomster har der ganske givet være flere af i græsset dengang, hvor man som husdyrejer kunne være heldig at få retten til høslet på kirkegården mod at lave et stykke arbejde for kirken (se optegnelser fra kirkeværgen 1600-tallet)² – det afklippede materiale blev altid revet væk og fjernet – nærmest som vor tids opskrift på at lave en blomstereng.

For at kunne forstå forskellen på disse typer plæner kan vi i Skibby Historiske forenings bog om præstegården i Skibby høre Provst Toftes hustru fortælle, at plænerne, da de flyttede ind, stadig blev slået med *le*.³ Det gav, fortalte hun, et særligt smukt blomsterflor i plænerne. Efter at provsteparrets gamle havemand måtte holde op, var det ikke til at opdrive en havepasser, der kunne slå med *le*. Derefter blev plænerne slået med græsslåmaskine. Man kunne læse, at det betød, at de skønne blomster, som de tidligere havde haft i plænen, forsvandt.

Jeg vil mene, at klippet græs kan være nyttig som overgangsordning på vor tids mere og mere affolkede kirkegårde. Når de mange grave nedlægges, vil det være bedre, at de tomme parceller udlægges i græs, frem for at stå i hækomkranset tomhed. Tomhed for gravmæler, og dermed historier. I tilfælde, hvor man endnu ikke er kommet i gang med at få lavet eller implementeret en udviklingsplan, er græsset en udmærket overgangsordning. Men husk også at have langt græs af hensyn til variationen og insektlivet.

Udviklingsplaner – husk vores kulturarv og lad træerne bære vore kirkelige anlæg

De mange tomme grave og den deraf helt naturlige opløsning af 1800-talsanlæggenes mange hækomkransede kistegrave har på de affolkede kirkegårde medført behov for ændringer i kirkegårdsanlæggenes. Vi ved efterhånden alle i dette forum, hvad en udviklingsplan er – det langsomme skuespil, hvor de mange spredte gravsteder over tid samles og giver plads til nytækning. Der skal være plads til arealer med mere ekstensiv pasning – og alt for store gravstedsarealer indskrænkes for at give plads til klart definerede rum af forskellighed.

Forandring skal der til, men når skuespillet varer mere end 50 år, er det efter min mening bedre at lave en udviklingsplan "light"⁴, der sætter rammerne for, hvilke grave der skal

udfases over tid. En stillingtagen til træerne og plantning af disse så tidligt i forløbet som muligt.

Træerne skaber stemning over mere end hundrede år på vore kirkegårde

Træerne udgør en meget vigtig del af langtidsplanlægningen, hvorfor der skal udarbejdes en træregistrant og en plan for nye træplantninger i enhver udviklingsplan. For vi forgår, men træerne består.⁵ Skiftende gravstedsformer, trends i tiden forgår, men træerne bliver tilbage og danner, som vi ser på billedet herunder fra Kværs Kirkegård, rammen om det hele – dette syn kan bære nok så megen forvildet skønhed og savner alligevel ikke nidkær ukrudtsbekæmpelse, for rammen er i orden, stemningen er sat.

For ved vi, hvor mange der er til at passe vore kirkegårde om 50 år? Et kirkegårdsanlæg, som er gennemtænkt med træer og rum, kan bære megen forvildet skønhed, fordi oplevelserne er så store. Det skal efter min mening til enhver tid tænkes ind i en udviklingsplan.

Gamle randtræer på Kværs Kirkegård markerer det kirkelige anlæg. Foto: Preben Skaarup, 2009.

Gravmæler og fredede grave er ikke en udgift – de er en rigdom!

Kulturarven og gravminderne skal tages meget mere alvorligt. Vi skal ikke tro på påstanden om, at det koster for meget at vedligeholde disse gravsten. Så vidt jeg ved, er der ikke nogen kirkekasse, der endnu er blevet tvunget til at restaurere et fredet gravminde, hvis ikke pengene findes til dette. Man kan jo faktisk bare lade dem stå og forvitte helt af sig selv. Det kan jo være, at ens efterkommere finder en løsning og finder evnerne til at søge private fonde og familier om dette. Når det gælder kulturarven, må vi åbne os udadtil mod museer, lokalmuseer, slægtsforskere og en hær af frivillige, som længe har arbejdet med dette emne, og som til enhver tid brænder for sagen.

Gamle gravminder på
Haderslev Klosterkirkegård.
Foto: Preben Skaarup, 2009.

Med hensyn til frygten for merudgiften til at passe selve den fredede grav, så kan jeg som gartnerøkonom berolige jer – det er et spørgsmål om tilplantning. Se på billedet herover af de spredte fredede grave, der står i et stedsegrønt bunddække, som vil gøre enhver graver overflødig, idet det kræver et minimum af pasning. Man bør ikke flytte gravmælet fra selve graven, hvis man har plads nok på sin kirkegård.

Lapidarier er og har været en nødvendighed på kirkegårde, der mangler plads til nye grave. De kan som sådant udført være meget smukke, men jeg vil mene, at opstillingen af lapidarier oprindeligt stammer fra bykirkegårde i tæt bebyggede områder. Kirkegårde, der ikke kunne udvides, da dette var tiltrængt. I disse tilfælde giver det god mening med et lapidarie, for dog i det mindste at bevare selve gravmælet.

Opreklærede tiltag om "usikre gravsten" dræner os for midler til at bevare kulturarven

I disse år er der enormt fokus på sikring af gravsten. Det er gravstedsejerne selv, der skal bekoste sikringen af deres eget monument, men menighedsrådene skal betale sikringen af kirkens gravsten, som er bevarede. Det har afstedkommet, at man visse steder skynder sig at afhænde mange af disse gravsten, for dog at reducere antallet og dermed omkostningerne. Men jeg synes ikke, man behøver at skynde sig med at kassere disse meget frygtede fredede usikre gravsten. Når der nu er så megen fokus på lige netop denne usikkerhed, som kun er én ud af mange: farlige maskiner f.eks., som har en langt højere risiko. Da kunne man jo blot bruge den helt enkle løsning at lægge den usikre gravsten ned på nogle kraftige strøer (for at bevare gravmindet bedst mulig) med teksten opad – evt. plante en smuk klatreplante rundt om og lade tornerosesøvnene indfinde sig. Da vil vi overlade dette for vor tid så omkostningstunge problem til vore efterkommere, som sikkert har fundet en løsning til den tid. Vi bør til enhver tid efterlade de opgaver, som vi ikke selv formår at løse på en gennemtænkt måde, til vore efterkommere i tillid til, at der er nogen, der er dygtigere end os.

Det er, som om vor tid helt har glemt, at vi bare er et lille fnug i historien, og vi bør lade de opgaver, vi ikke selv formår, ligge uløste til vore efterkommere. Lad os passe på med alt for mange unødige udgifter og gøre os umage i det store arbejde, der ligger foran os, og som rækker langt ind i det næste århundrede.

Tænk langt ud i fremtiden – find din viden hos alle de mange, der ved bedre

Nidkær ukrudtsbekæmpelse, tætklippet græs, enorme flader af bar jord og perlesten koster millionvis af gode driftskroner, uden at det dermed har givet større skønhed eller oplevelser. Vi har i denne artikel hørt om, at tætklippet græs giver langt færre oplevelser end græs der er slået med *le*, og hvor det afklippede fjernes. – Når man nu alligevel er i gang med at tænke nyt, kan man jo også bare gøre det ved at gå tilbage i historien. Træerne er vores gave til vore efterkommere – vi når ikke at opleve det hele selv – men vi sørger for at *fremtidssikre* vores kirkegårde i mere end en forstand, når vi først og fremmest tænker træerne ind i det hele.

Gravminderne viste sig ikke at være dyre og besværlige, men at man i en tid med kæmpestore kirkegårdsarealer sagtens kan lade dem blive stående over den begravede, uden at det koster ekstra i pasning. Det giver vore kirkegårde mange besøgende, bl.a. lokalhistorikere, slægtsforskere, familier, kolleger og mange andre. Vi skal på den konto ikke være bange for at have mange flere *frivillige fredninger*, hvor vi selv beslutter at lade en grav stå, fordi vi gerne vil.

Det store arbejde omkring ændringerne med kirkegårdens anlæg koster tid, eftertænksom rådgivning og mange penge til planer, planter og omlægninger. Vi skal slet ikke være så bange for lidt forvildet skønhed og et til tider klædeligt forfald i vore anlæg – en mere ekstensiv pasning skåner miljøet og frigør midler. Vi skal tænke os godt om før vi laver forkromede "skuffeprojekter", og snarere turde fordybe os, smøge ærmerne op og finde hjælp hos dem, der har arbejdet med dette i længere tid end os. Lad os påbegynde den langtidsplanlægning, der skal til, for ikke at ende med at omlægge til modeanlæg, der allerede om 50 år er gået af mode.

Med forandringen skal vi huske på, at kirkegårdene ikke er en park eller en have, men et helt unikt stykke kulturarv, som vi har i vores varetægt i en ganske kort periode, hvor vi hellere skal lade opgaven ligge uløst hen end gøre vold på kulturarven. Lad os bruge de forhåndenværende søms princip ved at åbne op til de utroligt mange foreninger – som eksempel Nordiske Kulturlandskaber som vil være relevant for vore mange landsbykirkegårde. Lad os åbne op og lære af forvaltninger som Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme, der med stor dygtighed forvalter samme elementer som vi. Lad os undgå at opfinde den dybe tallerken mere end én gang ved at bruge de dygtigste af vore egne fagfolk: kirkegårdsledere, gravere og kirkegårds konsulenter. Lad os udvi-

Forfaldets æstetik på Thors-havn Kirkegård. Alle arealer undtagen stierne er dækket af grønt. Foto: Bent Jørgensen.

se ydmyghed overfor opgaven og forvente det samme af vores konsulenter.

Tidsånden ynder det hurtige og det smarte, det der glimter og giver popularitet lige nu og her. At følge trends eller smarte opskrifter giver dog ikke holdbare udformninger af anlæg, som skal kunne bære vore kirkegårde langt ind i det næste århundrede.

Litteratur

Bentsen, Lasse, "En dansk landsbykirkegårds økonomi i 1600-tallet", *Kirkegårdskultur* 2008-2009, 54-63.

Fauerskov, Mette, "Kirkegårde, der taler til vores sanser", *Kirkegården*, august 2018, 6-9.

Looft, Henning, "Træer på Kirkegården" *Kirkegårdskultur*, 2015-16, 36-50.

Kryger, Karin "Grøfter, tjørn og æbletræer" *Kirkegårdskultur* 2015-16, 17-35.

Lange, Johan, *Levende Fortidsminder*, Kbh. 1972.

Larsen, Jimmy Munk og Jytte Nielsen, "Vorupør Gamle Kirkegård", *Kirkegårdskultur* 1916-17, 44-53.

Madsen, Britta Møller, *Succession fra græsland til skov* – speciale Københavns universitet 1998.

Schaltz, Ulla, "Gravminderegistrering på Lolland-Falster – et kæmpe projekt" *Kirkegårdskultur* 2014-15, 36-47.

Skibsted, Charlotte "Tankefulde steder", *Kirkegårdskultur* 2008-09, 8-14.

Skibsted, Charlotte, "Kirkegårde med tradition og fornyelse", *Kirkegårdskultur* 2011-12, 90-101,

Tofte, Karen, "Præstegårdshaven i Skibby, *Hændt og Husket* 1, udgivet af Historisk Forening for Skibbyegnen 2001.

Varming, Erik "Om gravsten", *Kirkegårdskultur* 2011-1, 34-39.

Westergaard, Elof og Mette Fauerskov, "Kirkegården som seng", *Kirkegårdskultur* 2015-16, 9-16.

Noter

- 1 Britta Møller Madsen, *Succession fra græsland til skov*, speciale Københavns Universitet 1998.
- 2 Lasse Bentsen, "En dansk landsbykirkegårds økonomi i 1600-tallet", *Kirkegårdskultur* 2008-2009, 54-63.
- 3 Karen Tofte, "Præstegårdshaven i Skibby, *Hændt og Husket* 1, udgivet af Historisk Forening for Skibbyegnen 2001.
- 4 Mette Fauerskov, "Kirkegårde der taler til vores sanser", *Kirkegården*, august 2018, 6-9.
- 5 Henning Loft, "Træer på Kirkegården", *Kirkegårdskultur* 2015-16, 36-50.